

Magdalena Wasąg*

 <https://orcid.org/0000-0001-5623-2888>

“Ja już podarłem kilka swoich sztuk...”¹ From the personal archive of Adam Tarn

Summary

The personal archive of Adam Tarn (1902–1975), the first editor-in-chief of the *Dialog* monthly and a translator, critic, novelist, and playwright, includes notes with loose ideas for plays, notes to his unfinished book on Chekhov, and minor literary attempts, which he corrected, set aside and later expanded. This material, which Tarn’s heirs kindly offered me for study, constitutes a valuable proof the creative process and the evolution of the writing of the *Dialog*’s editor-in-chief. In the context of *Obraz ojca w czterech ramach* [Father’s Image in Four Frames] (1934), Tarn’s début novel and the only one he completed, the novel *Kameleon* [Chameleon] is an intriguing item in the author’s collection of unfinished works.

In this article I shall discuss the material contained in Tarn’s personal archive. This study offers an insight into his “internal laboratory” of writing and enables one to read it from, e.g., the biographical perspective. The dating of the collected material can be only approximated. The earliest surviving prose attempt written in French probably came from the interwar period, while the final notes were

* Ph.D., University of Lodz, Faculty of Philology, Institute of Polish Philology and Speech-Language Pathology, Department of the Literature of the 20th and 21st Century, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź; magdalena.wasag@uni.lodz.pl

¹ English translation: I have already torn a few of my plays...

composed during his émigré period after 1968, when Tarn was working on his unfinished book on Chekhov.

Keywords: Adam Tarn, editor-in-chief of the *Dialog*, 1968 emigration, personal archive, psychoanalysis

Hesitation, rough drafts, strikes, changes, corrections
– all that smells like doubt, toil and sweat.
Pierre-Marc de Biasi, *Génétique des textes*

“Samotność moja jest całkowita”²

Adam Tarn (born Herman Załszupin, 1902–1975), the first editor-in-chief of the *Dialog*, a translator, critic, novelist, and playwright, was forced to emigrate in December 1968. After a situation when during a meeting of ZAiKS (Polish Society of Authors and Composers) he did not sign a letter to Władysław Gomułka which was intended to condemn the March protests, he was fired from the position of editor-in-chief of the *Dialog*. Not only was his employment terminated, but he was also stripped of his retirement entitlement.³ Politically discredited and being persecuted under an anti-Semitic procedure he left for Canada to, as his friend Sławomir Mrożek recollected years later, teach true theatre to some random students at the university in Calgary.⁴ Tarn’s forced emigration was one of the pivotal moments in his biography. From that moment on his letters became a piercing proof of his growing solitude. In one of his emigration letters he confessed:

My solitude is absolute. Clear and transparent like snow. Indeed, I do see people: students, professors, administrative staff on Mondays, Tuesdays, Wednesdays, and Thursdays. On Fridays I don’t teach any classes. Then, Saturdays and Sundays are off days, of course. So, I spend those three-day stretches at home alone, without anyone to speak to, so much so I sometimes talk to myself to hear a person’s voice. I don’t have a radio or a TV, I hate that, you know. So, I write letters.⁵

² English translation: My solitude is absolute.

³ See more in M. Prussak, entry: “Adam Tarn”, *Polski Słownik Biograficzny*, vol. 52/3, coll. 214, Polska Akademia Nauk, Krakow 2018.

⁴ S. Mrożek, “Adam Tarn – moje wspomnienie o nim”, [in:] *Mrożek – Tarn. Listy 1963–1975*, Wydawnictwo Literackie, Krakow 2009, pp. 10–11.

⁵ Fragment of a letter by Adam Tarn quoted in the show *Adam Tarn – emigrant z przymusu* [Adam Tarn. Forced Into Emigration], series: *Słowa o zmroku* [Words at Dusk], hosted by Iwona Malinowska, released in 2010 on Polish Radio 2.

Adam Tarn's emigration study. Photograph from the archive which the heirs of Adam Tarn kindly offered me for study

Adam Tarn's personal archive access to which his heirs kindly offered me for study, includes, e.g., a photograph of the flat he occupied while he was working at the university in Calgary. His emigration study consisted of: a desk, a typewriter, a lamp, a swivel chair and an armchair. It was at that desk where he presumably wrote his letters to Poland, a place to which he never returned. In Canada he tried to complete his final work, i.e., a book on Chekhov. Accounts by those closest to him suggest that Tarn was very serious when it came to writing. Based on their recollections one can approximate the rhythm of his creative process. He got up very early in the morning. He began the day with writing. That could have been when he returned to earlier ideas to expand or correct them. Apparently, he usually destroyed many notes. Presumably, authorial ambition clashed with editorial criticism in Tarn's writing. As an experienced editor he was skilled in correcting other people's texts, noting inconsistencies and cracks. When evaluating someone else's work as failed he did not hesitate to suggest destroying it.

Someone once showed Tarn their work of questionable value. After reading it Tarn suggested the beginner writer should simply tear it up. Other time, when an ambitious author showed irritation at Tarn, the latter responded frankly: "Sir, I have already torn several of my plays, so you can tear up this one."⁶

⁶ M. Pawlicki, "Redaktor Tarn wyjechał", *Dialog* 1985, issue 6, p. 148.

When it came to artistic quality, Tarn knew no compromises. He expressed honest enthusiasm about good texts. He rejected those which he considered unsuccessful. In the context of Tarn's editorial experience, a question arises whether he also applied his strict evaluation to his own works of literature.

Between the novel and drama

Tarn debuted in 1934 with an experimental psychoanalytical novel entitled *Obraz ojca w czterech ramach*. He also translated from German one of Freud's books, which he entitled in Polish *Wizerunek własny* [Own Image], as during the interwar period he was interested in psychoanalysis. He also remained in contact with the International Psychoanalytical Association. He was friends with Roman Markuszewicz (1894–1946), a physician, psychoanalyst, and author of various works on psychoanalysis. Tarn, having been educated from early childhood abroad, was fluent in German and Russian, and spoke English and French like a native. His language skills certainly proved useful for establishing international relations and they also amplified his passion for translation. Some of his surviving literary attempts were written in French. His notes and sketches, organised only roughly, also include prose fragments in Polish, English, and German. Adam Tarn's surviving material can be dated only approximately. The earliest surviving prose attempt written in French presumably came from the interwar period. Based on a study of, e.g., the quality of paper, one can assume that the partly torn at the bottom sheet of *Krytyka arytmetyki praktycznej* (*Critique de l'arithmétique pratique*) with many deletions was one of the first trial versions of a work he had never published, but the beginning of which has survived. It is difficult to state for certain when Tarn returned to his once abandoned project. Presumably it was before his forced emigration in 1968. Both fragments were typed. In both cases Tarn introduced corrections by hand. Prose fragments which Tarn did not title are similar, e.g., three-page-long texts in English. One can only assume that it was a part of a whole he had been developing for years, which was transformed during the creative process, and has survived as a document of a germinating original project.

Tarn's personal archive is full of gaps. The surviving fragments, even if only remarks, indicate that he worked constantly. That is even more important considering the fact that one might assume that after his interwar début and a break from writing during WWII when he found refuge in New York, he returned to literary work only in 1950 publishing his drama *Zwykła sprawa*, while in fact deeper layers of his personal archive indicate his writing efforts never stopped. Excellent proof of Tarn's creative ambitions exists in the form of his filmmaking attempts, published posthumously in 1981 in the *Dialog*. Three texts have survived; Tarn wrote them in the United States in 1941–1942 with the intention to be used for

film. *Spotkanie z wrogiem* (*Rencontre avec l'ennemi*) [Encounter with the Enemy] and *Wujek z Ameryki* (*L'Oncle d'Amérique*) [Uncle from America] were translated from French by Piotr Kamiński. *Ciotka z Hüningen* (*Die Tante von Hüningen*) [Aunt from Hüningen] was translated from German by Danuta Żmij-Zielińska.⁷ Sadly, though, the chronology between these works could not have been established. In conversations Tarn supposedly only mentioned that during that period he wrote many texts of that kind and he sent them to various institutions hoping he could make a living from them in the United States. It is worth adding that already in the 1930s Tarn wanted to write a script for a slapstick comedy as he adored Chaplin, Buster Keaton, and Harald Lloyd. Certainly, those attempts were an important stage in his writing – a kind of a transition link between the novel and dramas which he published after returning to Poland in 1949. Yet they are also important considering the autobiographical elements they include. *Spotkanie z wrogiem* features some references to his experiences as a soldier – the war broke out when he was in Paris. *Wujek z Ameryki* features a few Jewish threads. Threads that otherwise seem absent from Tarn's works. Significantly enough, he wrote those two texts in French, as he was fluent in it. He must have felt that writing in the language enabled him to naturally achieve the intended artistic effect.

Half-fiction, half-biography

In Tarn's archive, most intriguing for me is material that is half-fictional, half-biographical. It indicates his sensitivity and style, and his fascination with dictionaries. In it one can find, e.g., typed prose fragments in Polish, with clearly visible author's corrections made by hand. Judging from the different quality of the paper used, they were not created at the same time. In terms of style, topics, and the events discussed, they resemble Tarn's early works, similar to *Obraz ojca w czterech ramach*. It is impossible to ascertain when they were written. According to his relatives, when Tarn was leaving for Canada, he did not take his private notes with him. Therefore, one can conclude that he left them in his Warsaw apartment and they had been written before 1968.

A prose fragment that appears to be considerably older than the rest, written on yellowed paper, features a description of the narrator's childhood and his relationship with his father. The father's library was the place where as a child he could always hide. In it the boy used to browse dictionaries, encyclopaedias, and address registers using which he memorised and later associated words, terms, and

⁷ A. Tarn, "Spotkanie z wrogiem" and "Wujek z Ameryki" (trans. from French into Polish by P. Kamiński), "Ciotka z Hüningen" (trans. from German by D. Żmij-Zielińska), *Dialog* 1981, issue 5, pp. 77–87.

surnames. What is important, already as a child he spoke and read in French and talked with his father in that language. In the context of that most certainly autobiographical account there appears the mother, the antagonist, whose library was not interesting for the son who complained that: "(...) she kept giving me instructions, she asked hundreds of questions, and she spoke to me in Polish."⁸ This short fragment carries two major threads from Tarn's biography: his love for learning new words and connecting them, and his natural inclination to use French. It seems that childhood is a topic that connects several texts scattered throughout Tarn's archive. In the context of his interwar fascination with psychoanalysis it is not at all surprising that it was towards childhood that he turned in order to solve the mysteries of adulthood.

A different fragment of his prose discusses the topic of social inequality, more specifically the hypocrisy of a well-off family; the son during summer vacation in the Bern canton experiences a kind of an initiation. Raul discovers the injustice in the division of peasants depending on whether the windows of their house face north or south. He is ashamed of his father who talks at length about Swiss democracy. An important event for the boy is a falling out with his uncle pastor Pardes who screams hatefully: "you're a mangy little Bolshevik."⁹ The boy rebels, yet he is not able shout out what he thinks and feels. From that moment he associates injustice with the meaning of the word Bolshevik. For a writer with a leftist background, the problem of social inequality, the stigmatising determination of "Bolshevik" and the related repressions were particularly stirring and something that Tarn had been processing in literary terms for years. His literary attempts and sketches indicate a certain peculiar rhythm of the recurrence of the topics that interested him, and his affinity towards a stage-like perspective, depiction of familial situations and exploring the complex human psyche.

A torn scrap of paper holds a monologue, typed and corrected by hand, presumably in stages judging by the different kinds of strikes made in fountain pen and regular pen. In it the protagonist by the name of Paweł searches for the elusive line that would mark the transition point between the fluid awareness of a child, when one does not yet differentiate between own expectations and those of others, and the awareness of the self. Of course, such deliberations seem to have a psychoanalytical nature; apparently, based on the writer's original commentary, also autobiographical. He recorded the fact of developing a short story, which most probably he had never completed:

⁸ Fragment of Adam Tarn's autobiographical prose, [in:] archive maintained by Adam Tarn's heirs.

⁹ *Ibid.*

Short story in the first person. So "I" talk about Paweł Delecki (?) And even though I'm intentionally describing only P.D.'s fortunes and not my own – I myself am one of the central characters, my life is also one of [illegible word]. That which I can see in P.D., what I'm revealing – is also my feature, but I'm not aware of it – when I act and think like P.D.¹⁰

"Film mojej świadomości"¹¹

Tarn's creative process features many nuances. His notes reveal not only his work plan and his technique, but they are also a proof of self-analysing. In that approach creation would be a journey deep inside characters and deep inside himself. It seems irresistibly obvious that it was those fragments that were the products of Tarn's psychoanalytical experiences. One note seems particularly significant, recorded on a small sheet of paper, probably torn out of a notebook. There are some figures on its reverse side and phrase circled in red pencil: Film mojej świadomości [The film of my consciousness]. Tarn made a hand-written note:

A scene of child beating in Cieclocinek. Old woman (neighbour) – "Smack him good!" Children watching fearfully, through the ground floor window (lace curtain). Someone from a balcony: "Has she gone mad. That old hag!" (that's it, someone pulls the shades). The old woman also comes up to the window pulls back the lace curtain: "Smack him good!" Cries of the boy being tormented. Mother stamps her foot: "Stop shouting!" and beats him (you can hear the dull sound of a hit on the body). Children in the window again.¹²

The "scene of child beating" does not include any deletions. It seems like a sudden flash of imagination, a kind of a snapshot that the writer had to record on the spot not to miss it. Further, it appears a mixture typical for Tarn's writing technique: that of psychoanalysis and a film script. This device seems familiar to those who have read *Obraz ojca w czterech ramach*. The cruelty of beating a child is presented in short poignant snapshots. The scene is watched from behind a lace curtain, from various perspectives, i.e., that of fearful children and that of an old neighbour who supports parental violence. Tarn has not included this scene in any of his published works. It seems that he recorded it after he had published his debut novel. It is unclear whether he was planning to use it in any of his already started literary projects.

¹⁰ A note by Adam Tarn, [in:] archive maintained by Adam Tarn's heirs.

¹¹ English translation: The film of my consciousness.

¹² A note by Adam Tarn, [in:] archive maintained by Adam Tarn's heirs.

After *Obraz ojca w czterech ramach* Tarn began work on *Kameleon*. He returned to the idea of the new novel several times. Some of the proofs of his creative process include his notes and typed fragments, which he later corrected by hand. *Kameleon* is actually a kernel idea with variations. One variant was Tarn's drama entitled *Zmarnowane życie* [Wasted Life] which premièred in 1958. In one of his notes he summarised it as follows: "Kameleon is one character emerging from frames like in a film."¹³ He illustrated the idea with an abstract drawing of a transformation, subsequent embodiments, as if consecutive frames in a film. The main topic of the surviving fragments is broken life in which skills have been wasted and the sensitivity of an artist is deadened by the routine nature of office work. Tarn did not manage to piece the fascinating idea together. A large fragment of a prose piece entitled *Herman* (written in French) has also survived, though in pieces. Based on the gathered individual sheets it was written over many years and underwent many changes. The archive also includes an outline of an untitled play and prose pieces that cannot be categorised. Among the latter there are, e.g., notes written down on café napkins. All those documents, mostly fragmented and scattered, indicate how Tarn processed his literary ideas. It is worth noting that he must have been strict when evaluating them because in the *Dialog* he published only one of his dramas, i.e., *Zmarnowane życie* (together with *Epilog* [Epilogue]).¹⁴

"Bez Tarna »Dialog« nie mógłby istnieć..."¹⁵

It seems that at the time when Tarn was editor-in-chief of the *Dialog*, the periodical became central in his life, dethroning his own playwriting and literary work. Years later Tadeusz Różewicz reflected: "Without Tarn the »Dialog« would not have existed. Tarn was not a good playwright but an excellent editor. It was never the case that a text was below the »Dialog's« level."¹⁶ I feel this observation by Różewicz should be expanded, particularly in the context of the personal archive of Tarn, an editor and writer who listened to the voice of his internal critic and discarded his own texts if necessary. His remarks and notes reflect his intentional work system. They reveal an image of a writer struggling with his own creative limitations, who critically approached his subsequent attempts at writing.

¹³ A note by Adam Tarn regarding the novel *Kameleon*, [in:] archive maintained by Adam Tarn's heirs.

¹⁴ A. Tarn, "Zmarnowane życie", *Dialog* 1958, issue 3, pp. 5–26; A. Tarn, "Epilog do Zmarnowanego życia", *Dialog* 1959, issue 1, pp. 39–44.

¹⁵ English translation: Without Tarn the Dialog would not have existed...

¹⁶ Idem., "Z listów do Tadeusza Różewicza", *Dialog* 2002, issue 11, p. 157.

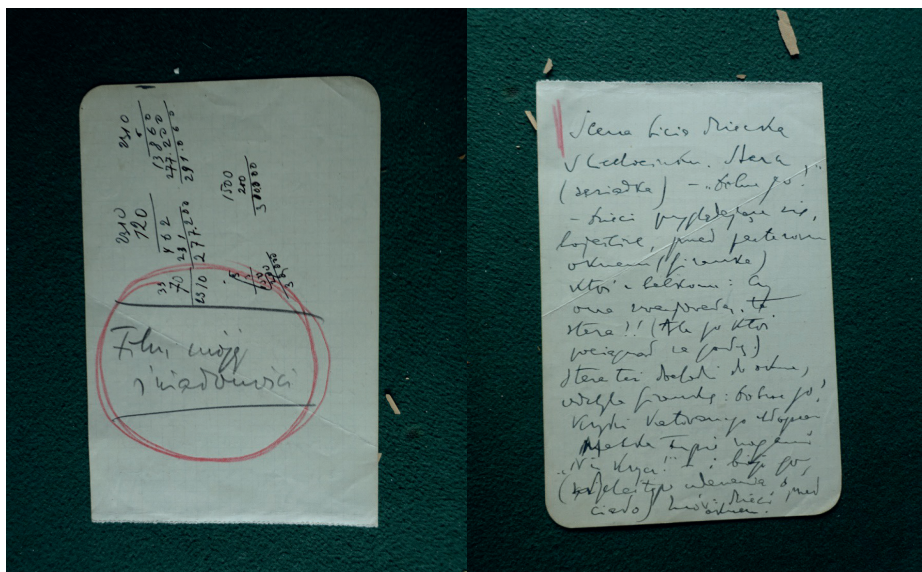
The moment when Tarn was terminated as editor-in-chief of the *Dialog* marked a fracture in his biography. As a lecturer at the university in Calgary he tried to create a new *Dialog* – a bilingual periodical publishing, e.g., drama and essays. He was writing a book about Chekhov, whose *Platonov* he had translated for the *Dialog*.¹⁷ There is a trace of it in the archive – a few sheets torn out of a notepad, with text written by hand, partly in Polish and partly in French. His experience of emigration, the process of acclimatisation, the burden of conducting classes with students, and his deteriorating health did not help.

Every few months, if not more often, my hermit's solitude gets to me and I simply submit to it. Instead of working on my book on Chekhov, I spend my three days off work watching the snowy mountains from my windows for hours; even though under Chekhov's influence I see myself as a pathetic and ludicrous figure (that is because I'm reading him in Russian but I'm thinking about him in English, because I have no other choice), I am overcome with utter Oblomovism. Please understand this, I have no one to talk to, I mean no one with whom an exchange of words would not be conventional. And sometimes when during that period I'm rambling from wall to wall, the darkest thoughts come to my mind.¹⁸

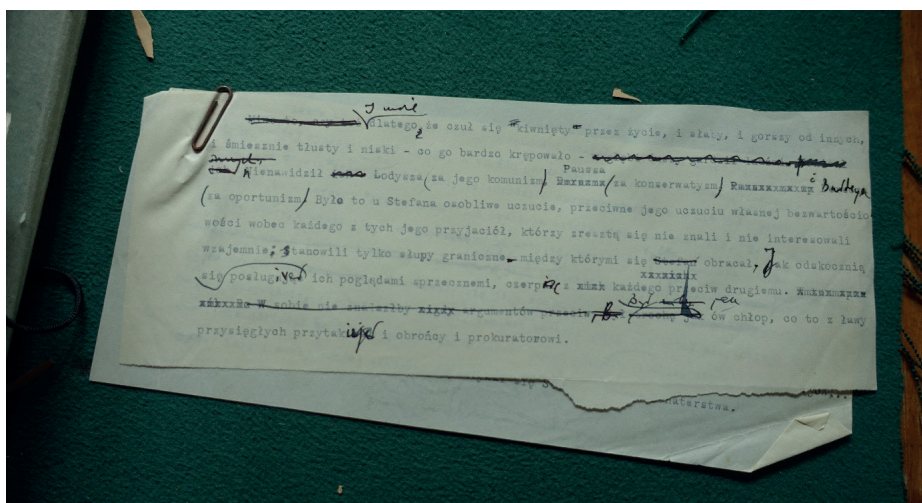
In a letter to Jerzy Kreczmar Tarn mentioned his vexing solitude abroad and that he was not writing the book he had intended to write, in which he had to face the writing of his master. It seems that he perceived himself as a tragic figure as if from Chekhov's works. From today's perspective Tarn's personal archive offers a glimpse into his "internal laboratory" of writing and enables one to read it from, e.g., the biographical perspective. His prose and drama pieces he had not finished for years and other loose ideas (to which he returned) indicate the importance of literary work in his life. His archive reveals not only his struggles as a writer but also his creative failings, which he was unable to overcome. One might think about a paradox in the context of his existence – of a perspicacious editor struggling with the deficiency of his own literary forms. Apparently, Tarn's opus magnum was not his literary work but the *Dialog*. He survived in the memories of fellow writers, playwrights, directors, and critics as an "excellent editor".

¹⁷ See A. Czechow, "Płatonow", trans. A. Tarn, *Dialog* 1960, issue 11, pp. 25–111. Tarn's translations are still a model for others. In fact, a 2020 selection of Chekhov's dramas includes *Platonov* in Tarn's translation. The publisher's foreword states, e.g.: "In this edition we have used translations that mostly try to understand and seize in language the entire complexity of Chekhov's "world" while avoiding any radical decisions or interpretations. Thus, the presented translations have retained their "canonical" value and have remained a point of reference for modern theatre projects." See A. Czechow, "Płatonow", trans. A. Tarn, [in:] idem., *Dramaty*, Łódź 2020, pp. 59–224.

¹⁸ A. Tarn, "Listy z Calgary do Jerzego Kreczmara", 8 November 1969, *Dialog* 2006, issue 5–6, p. 276.

A note by Adam Tarn – Film mojej świadomości. Photograph from the archive made available by the heirs of Adam Tarn

A fragment of Adam Tarn's unfinished novel entitled *Kameleon*. Photograph from the archive made available by the heirs of Adam Tarn

Magdalena Wasąg*

„Ja już podarłem kilka swoich sztuk...” Z archiwum osobistego Adama Tarna

Streszczenie

W archiwum osobistym Adama Tarna (1902–1975) – pierwszego redaktora naczelnego miesięcznika „Dialog”, tłumacza, krytyka, powieściopisarza, dramaturga – znajdują się zapiski z luźnymi pomysłami do utworów dramatycznych, notatki do nieukończonej książki o Czechowie, a także niewielkie próby literackie – poprawiane, odkładane i na powrót rozwijane. Materiały te udostępniane dzięki uprzejmości spadkobierców są cennym świadectwem procesu twórczego i ewolucji pisarstwa redaktora naczelnego „Dialogu”. W kontekście debiutanckiej i jedynej ukończonej powieści Tarna *Obraz ojca w czterech ramach* (1934) intrygującym utworem jest zachowana w archiwum nieukończona powieść *Kameleon*.

Artykuł charakteryzuje materiały znajdujące się w archiwum osobistym Tarna. Pozwala wniknąć w jego „wewnętrzne laboratorium” pisarskie i odczytać je m.in. w perspektywie biograficznej. Datowanie zgromadzonych materiałów można przyjąć jedynie orientacyjnie. Najwcześniejsza zachowana próba prozatorska zapisana po francusku pochodzi prawdopodobnie jeszcze z okresu międzywojennego. Ostatnie zapiski pochodzą z okresu emigracyjnego po 1968 roku, kiedy Tarn pracował nad nieukończoną książką o Czechowie.

Słowa kluczowe: Adam Tarn, redaktor naczelny „Dialogu”, emigracja 1968 roku, archiwum osobiste, psychoanaliza

*Wahania, brudnopisy, przekreślenia, zmiany, poprawki
– wszystko to pachnie niepewnością, trudem i potem.
Pierre-Marc de Biasi, Genetyka tekstów*

* Dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, Zakład Literatury Polskiej XX i XXI w., ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź; magdalena.wasag@uni.lodz.pl

„Samotność moja jest całkowita”

Adam Tarn (właśc. Herman Załszupin, 1902–1975) – pierwszy redaktor naczelną miesięcznika „Dialog”, tłumacz, krytyk, powieściopisarz i dramaturg – został zmuszony do emigracji w grudniu 1968 roku. Po tym jak na zebraniu ZAiKS-u nie podpisał listu do Władysława Gomułki i nie potępił w ten sposób uczestników wydarzeń marcowych, został zwolniony z funkcji redaktora naczelnego „Dialogu”. Został nie tylko pozbawiony zatrudnienia, odmówiono mu także emerytury¹⁹. Politycznie zdyskredytowany, w wyniku antysemitkiej procedury wyjechał do Kanady, by, jak we wspomnieniu o przyjacielu napisał Sławomir Mrozek – na uniwersytecie w Calgary niepoważnym studentom wykładać poważnie wiedzę o teatrze²⁰. W biografii Tarna przymusowa emigracja była jednym z najistotniejszych punktów węzłowych. Od tego momentu jego korespondencja staje się przejmującym świadectwem doświadczania co raz większej samotności. W jednym z emigracyjnych listów zwierzał się:

Emigracyjny gabinet Adama Tarna. Fot. z archiwum udostępnionego dzięki życzliwości spadkobierców Adama Tarna

¹⁹ Zob. więcej: M. Prussak, *Adam Tarn*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 52/3, z. 214, Polska Akademia Nauk, Kraków 2018.

²⁰ S. Mrozek, *Adam Tarn – moje wspomnienie o nim*, [w:] *Mrozek – Tarn. Listy 1963–1975*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2009, s. 10–11.

Samotność moja jest całkowita. Czysta i przejrzysta jak śnieg. Owszem, widuję ludzi: studentów, profesorów, pracowników administracyjnych w poniedziałki, wtorki, środy i czwartki. W piątki nie mam zajęć. Soboty zaś i niedziele są wolne oczywiście. I trzydniówki te spędzam w domu sam, nie mając do kogo gęby otworzyć, aż się czasem odzywam do siebie, żeby usłyszeć ludzki głos. Nie mam radia ani telewizora, nie cierpię wiesz. I piszę listy²¹.

W archiwum osobistym Adama Tarna udostępnionym dzięki życzliwości jego spadkobierców znajduje się m.in. zdjęcie mieszkania, które zajmował, pracując na uniwersytecie w Calgary. Na emigracyjny gabinet pisarza składały się: biurko, maszyna do pisania, lampa, obrotowe krzesło i fotel. Przy tym biurku prawdopodobnie pisał listy m.in. do Polski, do której już nigdy nie powrócił. W Kanadzie starał się ukończyć swoje ostatnie dzieło, książkę o Czechowie. Z relacji najbliższych wyłania się obraz Tarna, który bardzo poważnie traktował pisarstwo. Na podstawie wspomnień można mniej więcej odtworzyć rytm jego pracy twórczej. Wstawał bardzo wcześnie rano. Dzień rozpoczynał od pisania. Być może powracał wówczas do pomysłów literackich, które rozwijał lub poprawiał. Podobno dużo zapisków niszczył. Można przypuszczać, że w praktyce pisarskiej Tarna krzyżowały się ambicje autorskie i redaktorski krytycyzm. Jako doświadczony redaktor z wprawą poprawiał cudze teksty, dostrzegał nieścisłości, pęknięcia. Sam, oceniając czyjś utwór jako nieudany, nie wahał się, by doradzić jego zniszczenie.

Ktoś kiedyś pokazał Tarnowi swe wątpliwej wartości dzieło; przeczytawszy, redaktor poradził początkującemu autorowi, by je po prostu podarł. Gdy zaś ambitny autor obruszył się, mocno dotknięty, Tarn rzekł mu szczerze: „Proszę pana, ja już podarłem kilka swoich sztuk, pan więc może podrzeć tę jedną”²².

Pod względem artystycznej jakości Tarn nie uznawał kompromisów. Dla dobrych tekstów potrafił wyrażać prawdziwy entuzjazm. Teksty, które uważał za chybione, odrzucał. W kontekście redakcyjnego doświadczenia Tarna otwarte pozostaje pytanie – czy surowym kryterium oceny kierował się także w przypadku własnej twórczości literackiej.

21 Fragment listu Adama Tarna zacytowany w audycji *Adam Tarn – emigrant z przymusu*, cykl *Słowa o zmroku*, prowadzenie I. Malinowska, nagranie wyemitowane w 2010 roku w Programie 2 Polskiego Radia.

22 M. Pawlicki, *Redaktor Tarn wyjechał*, „Dialog” 1985, nr 6, s. 148.

Między powieścią i dramatami

Tarn debiutował w 1934 roku eksperymentalną powieścią psychoanalityczną *Obraz ojca w czterech ramach*. Przetłumaczył także z języka niemieckiego *Wizerunek własny* Freuda. W okresie międzywojennym interesował się bowiem psychoanalizą. Kontaktował się z Międzynarodowym Towarzystwem Psychoanalitycznym. Przyjaźnił się z Romanem Markuszewiczem (1894–1946) – lekarzem, psychoanalitykiem, autorem wielu prac z zakresu psychoanalizy. Tarn, od wczesnego dzieciństwa edukowany za granicą, biegle znał niemiecki i rosyjski, po angielsku i francusku mówił bez akcentu. Znajomość języków z pewnością ułatwiała mu nawiązywanie międzynarodowych kontaktów, przekładała się również na jego pasję translatorską. Część pozostawionych przez niego prozatorskich prób literackich jest zapisana po francusku. Wśród zapisków i szkiców, uporządkowanych jedynie orientacyjnie, znajdują się także fragmenty prozy po polsku, angielsku i niemiecku. Datowanie materiałów, które pozostały po Adamie Tarnie, można przyjąć wyłącznie w przybliżeniu. Najwcześniejsza zachowana próba prozatorska zapisana po francusku pochodzi zapewne jeszcze z okresu międzywojennego. Opierając się na rozpoznaniu dotyczącym m.in. jakości papieru, można założyć, że naddarta u dołu, zdecydowanie bardziej pokreślona karta *Krytyki arytmetyki praktycznej* (*Critique de l'arithmétique pratique*), była jedną z pierwszych prób niewydanego nigdy utworu, którego początek ocalał. Trudno określić, kiedy Tarn powrócił do zarzuconego pomysłu. Prawdopodobnie jeszcze przed przymusową emigracją w 1968 roku. Oba fragmenty zostały napisane na maszynie. W obu przypadkach poprawki Tarn wprowadzał odręcznie. W analogiczny sposób wyglądają fragmenty prozy nieoznaczone przez Tarna tytułami, na przykład trzykartkowy tekst napisany po angielsku. Można jedynie przypuszczać, że był on częścią powstającej przez lata całości, która w trakcie procesu twórczego ulegała przekształceniom, pozostając obecnie dokumentem kielkującego zamysłu autorskiego.

Archiwum osobiste redaktora naczelnego „Dialogu” pełne jest luk. Ocalałe fragmenty, nawet drobne zapiski świadczą o jego ciągłej pracy twórczej. Jest to tym ważniejsze świadectwo, że mogłoby się wydawać, że Tarn po debiucie w okresie międzywojennym i przerwie pisarskiej w czasie drugiej wojny światowej, którą przetrwał na emigracji w Nowym Jorku, do pracy literackiej powrócił dopiero w 1950 roku, publikując dramat *Zwykła sprawa*. Tymczasem wnikając w prywatne archiwum, przekonujemy się o jego nieustannym wysiłku pisarskim. Kapitałnym poświadczeniem twórczych ambicji autora *Obrazu ojca w czterech ramach* są próby filmowe, opublikowane już po jego śmierci w 1981 roku w „Dialogu”. Zachowały się trzy teksty, które Tarn napisał w latach 1941–1942 w Stanach Zjednoczonych z myślą o filmie. *Spotkanie z wrogiem* (*Rencontre avec l'ennemi*) i *Wujka z Ameryki* (*L'Oncle d'Amérique*) z francuskiego przełożył Piotr Kamiński. *Ciotkę z Hüningen* (*Die Tante von Hüningen*) z niemieckiego przetłumaczyła Danuta

Żmij-Zielińska²³. Nie udało się niestety ustalić chronologii powstania tych prób. W rozmowach Tarn miał jedynie wspominać, że napisał wówczas sporo tekstów tego rodzaju i rozsyłał je do różnych instytucji w nadziei na możliwość utrzymania się dzięki nim w Stanach Zjednoczonych. Warto dodać, że Tarn już w latach 30. miał zamiar napisać scenariusz komedii ślapstickowej. Był bowiem wielbicielem Chaplina, Bustera Keatona i Harolda Lloyd'a. Z pewnością próby te są ważne jako kolejny etap w pisarstwie Tarna – rodzaj przejścia między powieścią a dramatami, które publikował po powrocie do Polski w 1949 roku. Są jednak także istotne ze względu na pojawiające się w nich wątki autobiograficzne. *Spotkanie z wrogiem* nosi znamiona żołnierskich doświadczeń Tarna, którego wybuch wojny zastał w Paryżu. W *Wujku z Ameryki* z kolei pojawiają się wątki żydowskie. Wydawałoby się zupełnie nieobecne w twórczości Tarna. Co istotne te dwa teksty napisał po francusku, ponieważ językiem tym posługiwał się zupełnie swobodnie. Zapewne czuł, że pisząc właśnie po francusku, w naturalny sposób osiągał zamierzony efekt artystyczny.

Na wpół fabularnie, na wpół biograficznie

Intrygującą częścią archiwum Tarna są materiały na wpół fabularne, na wpół biograficzne. Uwidaczniają się w nich jego wrażliwość i styl, a także fascynacja słownikami. Znajdują się wśród nich m.in. niedługie fragmenty prozy pisanej po polsku na maszynie, z widocznymi poprawkami autorskimi wprowadzanymi odręcznie. Sądząc po papierze różnej jakości, nie powstawały one w tym samym czasie. Pod względem stylu, tematów, poruszanych wątków przypominają wczesną twórczość Tarna, podobną do *Obrazu ojca w czterech ramach*. Kiedy dokładnie zostały napisane, nie sposób stwierdzić. Z relacji najbliższych wiemy, że Tarn wyjeżdżając do Kanady, nie zabrał swoich prywatnych zapisków. Można więc wnioskować, że pozostawił je w swoim warszawskim mieszkaniu i pochodzą sprzed 1968 roku.

We fragmencie prozy wyglądającym na zdecydowanie starszy od innych, zapisanym na pożółkłym papierze pojawia się opis dzieciństwa narratora i jego relacji z ojcem. Biblioteka ojca jest tym miejscem, w którym jako dziecko zawsze mógł się ukryć. To właśnie tam chłopiec miał zwyczaj wertować słowniki, encyklopedie, księgi adresowe, dzięki którym zapamiętywał i później kojarzył ze sobą słowa, nazwy i nazwiska. Co ważne, już jako dziecko mówił i czytał po francusku i w tym języku rozmawiał z ojcem. Na tle tej zapewne autobiograficznej relacji jako antagonistka pojawia się matka, której biblioteka nie interesowała syna skarżącemu się, że: „(...) ciągle mną dyrygowała, zadawała setki pytań i mówiła do mnie

²³ A. Tarn, *Spotkanie z wrogiem* i *Wujek z Ameryki* (przekł. z fr. P. Kamiński), *Ciotka z Hüningen* (przekł. z niem. D. Żmij-Zielińska), „Dialog” 1981, nr 5, s. 77–87.

po polsku²⁴. W tym krótkim fragmencie zostały przemycone dwa ważne wątki z biografii Tarna: zamiłowanie do poznawania słów, ich łączenia i naturalna skłonność do posługiwania się językiem francuskim. Wydaje się, że dzieciństwo to temat, który spaja wiele rozproszonych kawałków w archiwum redaktora „Dialogu”. Pamiętając o jego międzywojennym zainteresowaniu psychoanalizą, nie dziwi, że właśnie w dzieciństwie poszukiwał sposobu rozwikłania tajemnic dorosłości.

Inny fragment jego prozy porusza temat społecznych nierówności, zakłamania dobrze sytuowanej rodziny, której syn podczas wakacji na wsi w kantonie berneńskim przeżywa pewnego rodzaju wtajemniczenie. Raul odkrywa niesprawiedliwość podziału chłopów w zależności od tego, czy okna ich domów wychodzą na północ czy na południe. Wstydzi się swojego ojca rozprawiającego o szwajcarskiej demokracji. Istotnym wydarzeniem dla chłopca okazuje się scysza z wujem, pastorem Pardes, krzyczącym z nienawiścią: „jesteś nędznym małym bolszewikiem”²⁵. Chłopiec buntuje się, nie jest w stanie jednak wykrzyzczyć tego, co myśli i czuje. Od tego momentu niesprawiedliwość zaczyna mu się kojarzyć z sensem słowa bolszewik. Dla pisarza, który posiadał przeszłość lewicową, problem społecznych nierówności, stygmatyzujące określenie „bolszewik” i wiążące się z nim represje, były szczególnie poruszające i jak widać przez lata literacko opracowywane. Na podstawie prób i szkiców literackich Tarna można zauważyć pewien swoisty rytm nawracania interesujących go tematów, skłonność do scenicznego widzenia, ilustrowania sytuacji rodzinnych, zgłębiania złożonej psychiki człowieka.

Na skrawku naddartej kartki można odnaleźć monolog, zapisany na maszynie, poprawiany odręcznie, prawdopodobnie etapami, sądząc po różnego rodzaju skreśleniach zaznaczanych piórem i długopisem. W krótkim monologu bohater o imieniu Paweł szuka nieuchwytniej granicy, która znaczyłaby momenty przejścia od płynnej świadomości dziecięcej, kiedy nie odróżnia się jeszcze wyobrażeń własnych od cudzych, do świadomości siebie. Rozważania te brzmią oczywiście psychoanalitycznie i jak się okazuje dzięki autorskiemu komentarzowi także autobiograficznie. Tarn zanotował o powstającym i prawdopodobnie nigdy nieukończonym opowiadaniu:

Opowiadanie utrzymane w pierwszej osobie. Więc „ja” opowiadam o Pawle Delekkim (?). Ale, choć przedstawiam świadomie tylko koleje P.D. a nie własne – jestem sam jedną z ośrodkowych postaci, moje życie jest również jedną z [wyraz nieczytelny]. To co u P.D. widzę, co odsłaniam – jest i moją cechą, z której jednak nie zdaję sobie sprawy – postępując i rozumując podobnie jak P.D.²⁶

²⁴ Fragment prozy autobiograficznej Adama Tarna, [w:] archiwum spadkobierców Adama Tarna.

²⁵ Tamże.

²⁶ Notatka Adama Tarna, [w:] archiwum spadkobierców Adama Tarna.

„Film mojej świadomości”

Proces twórczy Tarna ujawnia wiele niuansów. Notatki odsłaniają nie tylko plan pracy pisarza, jego warsztat, są również świadectwem przeprowadzania przez niego autoanalizy. Tworzenie byłoby w tym ujęciu podróżą w głąb postaci i w głąb siebie samego. Nie sposób oprzeć się wrażeniu, że właśnie te fragmenty są wynikiem psychoanalitycznych doświadczeń Tarna. Uwagę zwraca zwłaszcza jedna notatka zapisana na małej kartce, prawdopodobnie wydartej z notesu. Na jej odwrocie znajdują się jakieś sumy i zakreślony czerwoną kredką napis: *Film mojej świadomości*. Tarn odręcznie zapisał na niej:

Scena bicia dziecka w Ciechocinku. Stara (sąsiadka) – „Dobrze go!” – Dzieci przyglądające się bojaźliwie, przed parterowym oknem (firanka). Ktoś z balkonu: „Czy ona zwariowała. Ta stara!” (tyle, ktoś pociągnął za storę). Stara też dochodzi do okna, odchyła firankę: „Dobrze go!” Krzyki katowanego chłopca. Matka tupie nogami: „Nie krzycz!” – i bije go (słysząc tępe uderzenia o ciało). Znow dzieci przed oknem²⁷.

„Scena bicia dziecka” nie posiada żadnych skreśleń. Przypomina nagły przebłysk wyobraźni, rodzaj migawki, którą pisarz natychmiast musi zapisać, by nie przepadła. Wygląda ponadto na typowe dla techniki pisarskiej Tarna skrzyżowanie – psychoanalizy i filmowego scenariusza. Ten rodzaj zabiegu czytelnicy znają z *Obrazu ojca w czterech ramach*. Okrucieństwo bicia dziecka zostało ukazane w krótkich wyrazistych ujęciach. Scena obserwowana jest zza firanki, z różnych perspektyw – bojących się dzieci i starej sąsiadki popierającej rodzicielską przemoc. Tarn sceny tej nie włączył do żadnego swojego opublikowanego utworu. Prawdopodobnie zapisał ją po wydaniu debiutanckiej powieści. Trudno stwierdzić, czy planował wykorzystać ją w którymś z już rozpoczętych projektów literackich.

Tarn po *Obrazie ojca w czterech ramach* zaczął pisać *Kameleona*. Do pomysłu nowej powieści powracał wielokrotnie. Świadectwami procesu twórczego są sporządzane przez niego notatki i fragmenty pisane na maszynie, poprawiane odręcznie piórem. *Kameleon* to właściwie zamysł tematu z wariacjami. Jego wariantem jest dramat Tarna *Zmarnowane życie* mający premierę w 1958 roku. W jednej z notatek pisarz streszczał: „Kameleon to jedna postać wyłaniająca się z ujęć, jak w filmie”²⁸. Pomysł zilustrował abstrakcyjnym rysunkiem ukazującym swoiste przemiany, następujące wcielenia, niczym kolejne klatki w filmie. Głównym tematem ocalałych fragmentów jest zwichnięte życie, w którym zostały

²⁷ Notatka Adama Tarna, [w:] archiwum spadkobierców Adama Tarna.

²⁸ Notatka Adama Tarna dot. powieści *Kameleon*, [w:] archiwum spadkobierców Adama Tarna.

zaprzepaszczone zdolności, wrażliwość artysty zagłuszyła rutyna pracy biurowej. Fascynującego pomysłu nie udało się Tarnowi scalić. W częściach pozostał również duży fragment prozy zatytułowanej *Herman*, pisanej po francusku. Sądząc z łączonych kartek, utwór powstawał przez lata i podlegał wielu przekształceniom. W archiwum znajdują się także zarys dramatu bez tytułu i fragmenty prozy niepodlegające uporządkowaniu. Wśród nich można odnaleźć m.in. notatki zapisane na kawiarnianej serwetce. Wszystkie te dokumenty – fragmentaryczne i rozproszone – dowodzą, w jaki sposób redaktor „Dialogu” opracowywał swoje pomysły literackie. Warto zauważyć, że musiał je oceniać surowo, skoro w „Dialogu” opublikował tylko jedną swoją sztukę – wspomiane *Zmarnowane życie* (wraz z *Epilogiem*)²⁹.

„Bez Tarna »Dialog« nie mógłby istnieć...”

Wydaje się, że w czasie, kiedy Tarn redagował „Dialog”, to właśnie czasopismo zajęło centralne miejsce, detronizując jego własne dramatopisarstwo i twórczość literacką. Po latach Tadeusz Różewicz wspominał: „Bez Tarna »Dialog« nie mógłby istnieć. Tarn był słabym dramatopisarzem, ale świetnym redaktorem. Nie zdarzało się, żeby tekst był poniżej poziomu »Dialogu«”³⁰. To spostrzeżenie Różewicza chciałoby się rozwinąć, właśnie w kontekście archiwum osobistego Tarna – redaktora i pisarza słuchającego głosu wewnętrznego krytyka nieraz kierującego własny tekst do kosza. Jego zapiski i notatki odzwierciedlają planowy system pracy. Wyłania się z nich obraz pisarza zmagającego się z własnymi ograniczeniami twórczymi, poddającego swoje kolejne próby pisarskie krytycznemu oglądowi.

Moment, kiedy Tarn został zwolniony z funkcji redaktora naczelnego „Dialogu”, wyznaczył swoiste pęknięcie jego biografii. Jako wykładowca na uniwersytecie w Calgary podejmował jeszcze próbę stworzenia nowego „Dialogu” – dwujęzycznego pisma wydającego m.in. dramaty i eseje. Pisał książkę o Czechowie, którego *Płatonowa* przetłumaczył wcześniej dla „Dialogu”³¹. W archiwum pozostał jej ślad

²⁹ A. Tarn, *Zmarnowane życie*, „Dialog” 1958, nr 3, s. 5–26; A. Tarn, *Epilog do Zmarnowanego życia*, „Dialog” 1959, nr 1, s. 39–44.

³⁰ Tenże, *Z listów do Tadeusza Różewicza*, „Dialog” 2002, nr 11, s. 157.

³¹ Zob. A. Czechow, *Płatonow*, przekł. A. Tarn, „Dialog” 1960, nr 11, s. 25–111. Przekłady Tarna wciąż pozostają wzorcowe. W 2020 r. w wyborze dramatów Czechowa ukazał się *Płatonow* właśnie w tłumaczeniu Tarna. We wstępie *Od wydawcy* czytamy m.in.: „W niniejszym wydaniu sięgamy do tłumaczeń, które przede wszystkim próbują zrozumieć i uchwycić w języku przekładu całą złożoność »świata« Czechowa, unikając radykalnych rozstrzygnięć i reinterpretacji. Dzięki temu prezentowane przekłady zachowują swoją »kanoniczną« wartość

– kilka kartek wyrwanych z brulionu, zapisanych odręcznie, częściowo po polsku, częściowo po francusku. Doświadczanie emigracji, proces aklimatyzacji, obciążenie zajęciami ze studentami, nasilające się problemy zdrowotne nie sprzyjały jej ukończeniu.

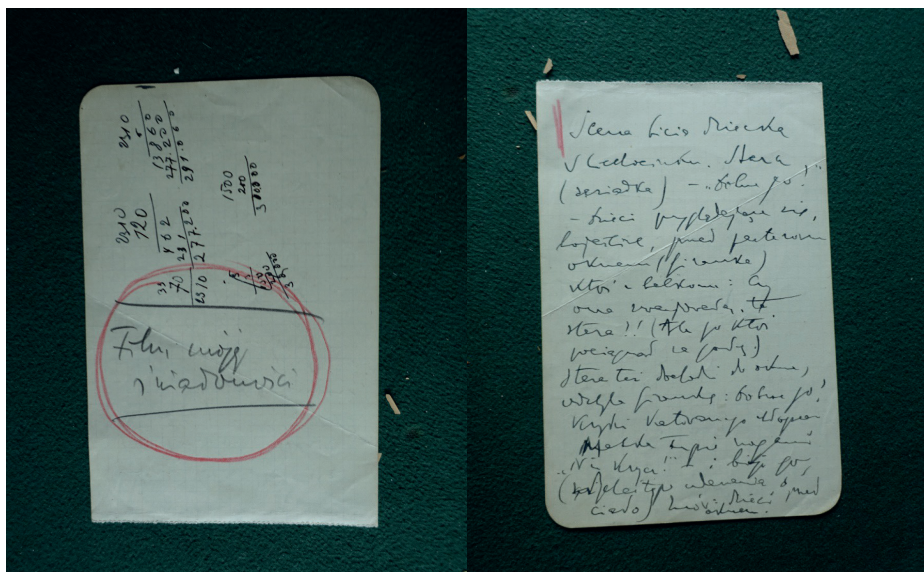
Co kilka miesięcy, jeśli nie częściej, moja pustelnicza samotność daje mi się we znaki i, po prostu, poddaję się jej. Swoje trzy dni wolne od zajęć – zamiast pracować nad swoją zamierzoną książką o Czechowie – spędzam wtedy patrząc godzinami na ośnieżone góry widoczne z moich okien; choć pod wpływem Czechowa widzę sam siebie as a pathetic and ludicrous figure (czytam go bowiem po rosyjsku, ale myślę o nim, z konieczności, po angielsku), napada mnie istna obłomowszczyzna. Zrozum, że nie mam z kim słowa zamienić, tzn. nikogo, z kim wymiana słów nie byłaby konwencjonalna. I nieraz, gdy w ciągu takiej trzydniówki wałęsam się z kąta w kąt, przychodzą mi najczarniejsze myśli³².

Tarn w liście do Jerzego Kreczmara wspominał o dokuczliwej samotności na emigracji i niepisaniu książki, w której mierzył się z pisarstwem swojego mistrza. Zdaje się, że widział siebie jako postać tragiczną rodem z twórczości Czechowa. Z dzisiejszej perspektywy archiwum osobiste Tarna pozwala wejrzeć w jego „wewnętrzne laboratorium” pisarskie i odczytać je m.in. w perspektywie biograficznej. Nieukończone przez lata teksty prozatorskie i dramaturgiczne, luźne pomysły (do których powracał) dowodzą, jak duże znaczenie w swoim życiu przypisywał twórczości literackiej. Jego archiwum odsłania bowiem nie tylko wysiłek pisarski, ale także niemoc twórczą, której nie był w stanie przewyciężyć. W kontekście jego egzystencji można myśleć o paradoksie – przenikliwego redaktora zmagającego się z niedoskonałością własnych form literackich. Dla Tarna dziełem życia nie okazała się bowiem twórczość literacka, lecz stał się nim „Dialog”. To jako „światny redaktor” przetrwał we wspomnieniach przyjaciół-pisarzy, dramaturgów, reżyserów i krytyków.

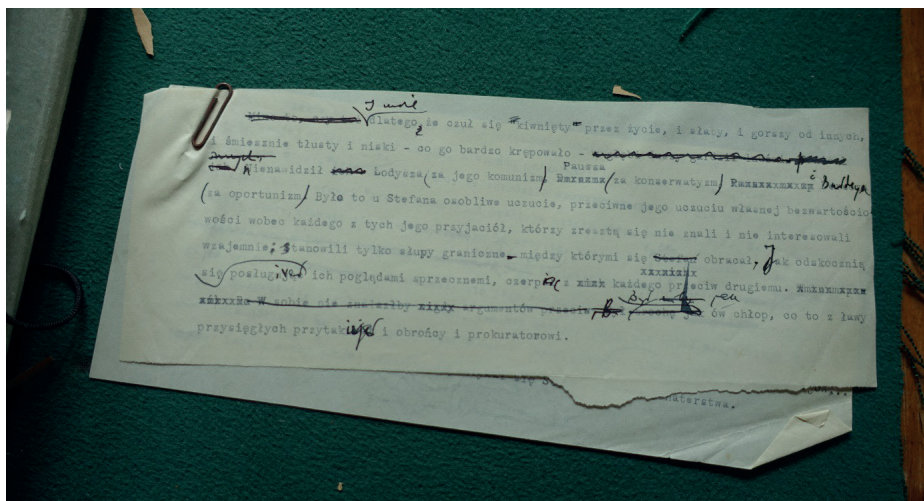
i pozostają doskonałym punktem odniesienia dla współczesnych poszukiwań teatralnych”.

Zob. A. Czechow, *Płatonow*, przekł. A. Tarn, [w:] tegoż, *Dramaty*, Łódź 2020, s. 59–224.

³² A. Tarn, *Listy z Calgary do Jerzego Kreczmara*, 8 listopada 1969, „Dialog” 2006, nr 5–6, s. 276.

Notatka Adama Tarna – Film mojej świadomości. Fot. z archiwum udostępnionego dzięki życzliwości spadkobierców Adama Tarna

Fragment nieukończony powieści Adama Tarna Kameleon. Fot. z archiwum udostępnionego dzięki życzliwości spadkobierców Adama Tarna

Bibliography

- Adam Tarn – emigrant z przymusu*, series: *Słowa o zmroku* [Words at Dusk], hosted by Iwona Malinowska, released in 2010 on Polish Radio 2.
- Biasi Pierre-Marc de, *Genetyka tekstów*, trans. Filip Kwiatek, Maria Prussak, Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, Warsaw 2015.
- Czechow Antoni, “Płatonow”, trans. Adam Tarn, [in:] Antoni Czechow, *Dramaty*, Teatr Nowy im. Kazimierza Dejmka w Łodzi, Instytut Teatralny im. Mieczysława Hertzka, Łódź 2020, pp. 59–224.
- Czechow Antoni, “Płatonow”, trans. Adam Tarn, *Dialog* 1960, issue 11, pp. 25–111.
- Mrożek Sławomir, “Adam Tarn – moje wspomnienie o nim”, [in:] *Mrożek – Tarn. Listy 1963–1975*, introduction Erwin Axer, Sławomir Mrożek, afterword and comments by Maria Prussak, Wydawnictwo Literackie, Krakow 2009, pp. 5–16.
- Pawlicki Maciej, “Redaktor Tarn wyjechał”, *Dialog* 1985, issue 6, pp. 147–155.
- Prussak Maria, entry: “Adam Tarn”, *Polski Słownik Biograficzny*, vol. 52/3, coll. 214, Polska Akademia Nauk, Kraków 2018, pp. 337–340.
- Tarn Adam, “Epilog do Zmarnowanego życia”, *Dialog* 1959, issue 1, pp. 39–44.
- Tarn Adam, “Listy z Calgary do Jerzego Kreczmara”, 8 November 1969, *Dialog* 2006, issue 5–6, pp. 274–278.
- Tarn Adam, “Spotkanie z wrogiem” and “Wujek z Ameryki” (trans. from French into Polish by Piotr Kamiński), “Ciotka z Hüningen” (trans. from German by Danuta Żmij-Zielińska), *Dialog* 1981, issue 5, pp. 77–87.
- Tarn Adam, “Z listów do Tadeusza Różewicza”, *Dialog* 2002, issue 11, pp. 154–157.
- Tarn Adam, “Zmarnowane życie”, *Dialog* 1958, issue 3, pp. 5–26.

Archival material

Personal archive of Adam Tarn kindly released by his heirs.

Magdalena Wasąg – Ph.D., assistant at the Department of Polish Literature of the 20th and 21st century, University of Lodz. Author of the monograph *W cieniu ojca. Awangarda prozatorska lat 30. XX w. Rudnicki, Napierski, Schulz, Tarn* (2019). She published in several periodicals and journals, e.g., *Schulz/Forum*, *Konteksty*, *Teatr*, *Didaskalia*, *Twórczość*, and *Zagadnienia Rodzajów Literackich*. She participated in academic conferences organised during the International Bruno Schulz Festival in Drohobycz (2016, 2018). In 2019–2020, she fulfilled the function of secretary of the *Zagadnienia Rodzajów Literackich* journal. Currently, she is conducting a research project devoted to the legacy of Adam Tarn under the framework of the University of Lodz’s competition Grants for Young Researchers, Excellence Initiative – Research University.